

**Uzaktan Gelip Uzaktan Savaşanlar, Turan Taktiğinin İktisadi Açıdan
Değerlendirilmesi***

İbrahim Doğukan DOKUR*

Özet

Eski Türk toplumunu incelediğimiz zaman coğrafyaya endeksli yaşam sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Avrasya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında konargöçer bir yaşam süren eski Türk toplumunun temel taşlarında yine coğrafyanın etkisi kendini göstermektedir. Savaşçı ve teşkilatçı bir yapıya sahip olmalarıyla ön plana çıkan Türkler bu çerçevede birçok savaş hilesi geliştirmiş ve kendilerinden sayıca üstün düşmanlarını savaş alanlarında ya da kuşatmalarda mağlup etmeyi başarmışlardır. Bu taktiklerin en meşhuru olan Turan taktiği hakkında söylenenler onun ne kadar zekice kurgulanmış, pratikte çok işlevsel fakat uygulamada ne kadar zor olduğuna dair söylemlerdir. Biz bu makalede Turan taktiğinin Avrasya bozkırlarında ortaya çıkışının arkasındaki iktisadi unsurları değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Avrasya, Bozkır, Göçebe, Turan Taktiği, İktisat*

*Bu çalışmanın bir kısmı Aksaray Üniversitesi VI. Genç Tarihçiler Öğrenci Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

* Doktora öğrencisi, Ege Üniversitesi TDAE, idokurdogukan@gmail.com.
(Makale gönderim tarihi: 18.07.2019; Makale kabul tarihi: 21.10.2019)

Those Coming From Far Fighting in Distance, Economic Assessment Of Turan Tactic

Abstract

An examination of ancient Turks reveals that their lives were governed by the geography. The effect of the geography is once more visible in the fact that ancient Turkish societies lived a nomadic life in the endless steppes of Eurasia. The Turks, who were especially notable for their bellicosity and organisational skills, developed many tricks of war and found ways to defeat their enemies who outnumbered them on the field of battle and in siege battles. The most famous of these tactics, the Turan tactic, is widely known to be extremely functional but hard to accomplish in practice. In this paper, we will be assessing the economic factors that lie behind the emergence of the Turan tactic in the steppes of Eurasia.

Key Words: *Eurasia, Steppe, Nomad, Turan Tactic, Economy.*

İnsanoğlunun hayatta kalmak için mücadele etmesi gerekmektedir. Savaş denildiğinde akla ilk gelen meydan muharebeleri, kuşatma savaşları ve yakın döneme gelindiğinde ise “Soğuk Savaş” ismiyle adlandırılan ekonomik ve psikolojik savaşlardır. Fakat insanoğlunun iki ayak üzerinde dik bir vaziyette yürümeye başlamasından günümüze kadar geliştiği ve evrildiği dönemde verdiği önemli iki mücadele ön plana çıkıyor. Bu da ilk önce doğaya karşı daha sonra kendisiyle verdiği savaştır. Gündelik hayatta sergilenen içgüdüsel ya da öğrenilmiş davranışların çoğu aslında hayatta kalmak içindir. İlkel toplumlar yiyecek ihtiyacını karşılamak için av aletleri yapmalarının yanı sıra, verimli toprakların etrafını çevirerek tarımla uğraşmaları hayatta kalma çabasına örnek teşkil eder. Günümüze geldiğimizde ise yiyecek, barınma ve kıyafet gibi ihtiyaçları karşılamak için para kazanmak, sosyal ve psikolojik olarak kendini iyi hissetmek için arkadaş edinme ve sosyal aktivitelere katılmak örnekleri verilebilir. Dolayısıyla savaş kavramında insanın rolünü incelemeye başlamadan önce insanın kendi

içinde ve etrafında verdiği savaşı ele almamız ve bilmemiz gerekmektedir.

Hayatta kalma mücadelesinin nasıl verileceğine dair en önemli etken coğrafyadır. Coğrafyaya endeksli yaşam tarzlarındaki çeşitlilikler, farklı insan tiplerini ortaya çıkardığı gibi farklı kültürel miraslara da sebep olmuştur. Çin'in coğrafi yapısına baktığımız zaman yeryüzü şekillerinin ülke sınırlarını oluşturduğunu görülecektir. Bu, dışarıdan gelecek olan tehditlere karşı doğal bir savunma hattına benzetilebilir. Bozkırlılar tarih boyunca birlik oldukları zaman Çin'e zor zamanlar yaşatmışlardır. Çinliler bunun dışında rahat bir hayat sürmüşlerdir. Hemen yanında uçsuz bucaksız olarak nitelendirebileceğimiz Avrasya bozkırlarında yaşayan kavimler ise tehditlere her zaman açık olan bu coğrafyada hayatta kalma çabası içerisindeydiler. Bu hayatta kalma çabası sadece savaş tehdidi değildir. Sert iklim koşulları altında iktisadi faaliyetlerin en önemlisi olan hayvancılığı devam ettirme çabası da bu zorluklardan biridir. Dolayısıyla Avrasya bozkırlarında hayatlarını devam ettiren kavimlerin hayat tarzları ve iktisadi faaliyetleri farklı, Akdeniz havzasında yaşayan insanlarınki farklıdır ve bunları karşılaştırma çabaları, beyhude bir çaba olarak görülmektedir. Zira farklı coğrafyalar, farklı kültürel miraslar ortaya koyarak, kendi çapında dünya tarihine iz bırakmıştır. Birini övmeye çalışırken diğerini yermeye çalışmak tutarsızlıktan ileriye gitmez. "Bilmek gerekir ki, toplumların ahvâlinde görülen farklılık, sadece onların geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir" der İbn Haldun¹. Bu farkı ele alırken ikisinin arasında bir uçurum olduğunu düşünmek yanlış olur. Nihayetinde iki taraf da ava çıkar fakat avlanma yöntemleri ve ava yükledikleri değer ve önem konusunda farklılaşmalar başlar. Yaşam tarzlarına baktığımız zaman ise verimli toprağın bolluğu ve teknolojik alandaki ilerlemelerin etkisi ön plana çıkmaktadır.

Batının kendinden olmayanı hakir görmesi güncel ve bir o kadar eski bir algıdır. Aynı zihniyet "medeniyet" kavramını yerleşik yaşam ve mülkiyet anlayışıyla bağdaştırmaktadır. Bu düşünce sadece batıda değil

¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 323.

bozkırın doğusunda da kendini göstermiştir. Konfüçyüs ekolünden gelen Çinliler medeni bir hayat süremeyen barbarların göçebe olduklarını ifade etmişlerdir.² Kutsal kitaplarda da göçebeler zalim ve vahşi insanlardır. Tanrı, insanlığı cezalandırmak ve onları hizaya sokmak için göçebeleri göndermiştir.³ Dolayısıyla yerleşik yaşam sürmeyen toplumlar vahşi olarak nitelendirilir. Medeni bir yaşam sürmek için gerekli olanlar şeyler ev, toprak ve mülk sahipliğidir.⁴ Göçebe hayata yapılan en büyük haksızlıklar arasında onların bu şekilde vahşi ve barbar gibi hak etmedikleri sıfatlarla anılmaları sayılabilir. Avrasya bozkır sahasında ortaya çıkmış olan konargöçer diye adlandırabileceğimiz göçebelik tarzı yüksek bir teknolojinin yanı sıra coğrafi hâkimiyeti yanında getirir. Zorlu coğrafyada hayvanların yanı sıra evlerini ve kişisel eşyalarını taşıyan bu insanlar atın ehlileştirilmesinden tekerleğin kullanımına kadar pek çok alanda çağlarının ilerisinde olmuşlardır.

Kavimlerin iktisadi faaliyetleri onların sadece yaşam tarzlarını etkilememiştir. Bu çalışmanın amacı, Avrasya sahasında yaşayan kavimlerin savaş sanatının ortaya çıkardığı bir ürün olan Turan Taktiği'nin temelinde yatan iktisadi nedenleri göstermektir. Dolayısıyla çok detaya girmeden Avrasya coğrafyasından ve onun müsaade ettiği iktisadi faaliyetlerden bahsetmek isabetli olacaktır.

Çalışma alanımız olan Avrasya'nın iktisadi yapısından bahsetmeden önce coğrafyaya kısaca değinmek gerekir. Avrupa, Asya'nın devamı olarak görülmektedir. Bu coğrafyayı belirtmek için Avrasya ve Asya kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkan Avrasya kelimesi kullanılır. Avrasya kelimesi literatüre Prusyalı kaşif bilimci Alexander von Humboldt tarafından girmiştir⁵. Dünyanın merkezi konumuna

² Anatoly M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015, s. 76.

³ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 77.

⁴ Aristoteles, *Ekonomi*, çev. F. Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 23.

⁵ Adem Özder, "Avrasya Kavramı ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* II/2, 2013, s. 66.

koyabileceğimiz bu coğrafyanın sınırları hakkında kesin bir hüküm bugün bile verilememektedir. Çünkü her devlet bu sınırları kendi bakış açısına ve çıkarlarına göre çizme gayretindedir⁶. Avrasya'nın çalıştığımız tarihsel döneme göre sınırlarını kabaca vermek istersek doğuda Mançurya Ormanları'ndan başlatarak batıda Macaristan Ovası'na kadar getirebiliriz. Kuzeyindeki orman kuşağı doğal sınırı oluşturur. Güneye geldiğimizde karşımıza İnan arazisi çıkmaktadır. Güneydoğuya doğru ilerledikçe Hindistan, Hindikuş ve Tanrı Dağları karşımıza yine doğal bir sınır olarak çıkar. Carpini Avrasya kavimlerinden biri olan Moğolların yaşadıkları topraklara dair şu bilgileri verir:

“lkenin bir kısmı tam olarak dağlık, bir kısmı da düzdür. Hemen her yerde çakıl taşlarıyla karışık olan zemin, genellikle kumludur. Ülkenin bazı bölgeleri aynı genişlikte ormanlık olmasına rağmen, bazı bölgeleri tamamen ağasızdır. Bu ülkenin yüzde biri bile bitek⁷ değildir ve nehirden gelen sularla sulanmadığı takdirde ürün vermez. Burası su yönünden fakir olup dere ve nehirler fazla değildir. Bu nedenle bölgede çok az köy vardır ve Kara-Korom dışında hemen hemen başka şehir yoktur. Ülkenin iklimi belirgin bir şekilde değişkendir, çünkü genel olarak diğer bölgeler şiddetli sıcak geçerken, burada yazın ortasında birdenbire birçok insanın ölümüne sebep olan şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü meydana gelir. Kışın buraya hiçbir zaman kar yağmaz, fakat yazın sık sık mutlaka ve genellikle de tozları ve otların köklerini dahi hiç ıslatmayacak kadar az olarak yağar. Ayrıca iri tohum büyüklüğünde dolu yağdığı da olur.”⁸

Tarih içinde Avrasya'nın barındırdığı kavimlerin yaşam tarzlarını incelediğimizde ise karşımıza gcebelik çıkmaktadır. Hareketli bir

⁶ Umut ren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 17.

⁷ Verimli bölge.

⁸ Ergin Ayan, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnmesi (1245-1247)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s. 35-37.

yaşam tarzının zorunlu olduğu göçebeliliğin yanı sıra sınırlarının günümüzde bile tam anlamıyla çizilemediği Avrasya'nın tarihî kavimlerini çalışmak da oldukça zor ve karmaşıktır.

Avrasya, eski çağlardan günümüze kadar farklı kültürlerin ve medeniyetlerin çıkış noktası olması ile birlikte yayıldığı ve kavimlerin perçinlendiği alan olmuştur. Ayrıca konumu itibarı ile dünya hâkimiyeti anlayışına sahip olan kavimlerin ele geçirmek için savaştığı coğrafyadır. Avrasya'nın tarihi, üzerinde yaşayan kavimlerin tarihi serüveniyle birlikte şekillenmeye başlamıştır. Bu coğrafya en çetin, en çekişmeli ve en kanlı yerleşik – göçebe savaşlarına şahitlik etmiştir.⁹ Özder bu zıt güçlerin tarihsel süreçte sürekli olarak etkileşim haline girmesini “Avrasya'nın Tarihsel Diyalektiği” olarak nitelemektedir¹⁰. Yerleşik-göçebe çekişmesinin sürekliliği, Avrasya'da kurulmuş olan devletlerin sınırlarında değişkenliğe sebep olmuş ve birçok devletin kurulup yıkılmasına vesile olmuştur. Ayrıca iktisadi açıdan zayıf kalan göçebelerin yerleşikler üzerine hâkimiyet kurma çabası ve fetih politikası izlemeleri bu değişkenliğin önemli sebeplerinden biridir¹¹. Bu çekişmede hasar alan tek tarafın yerleşikler olduğunu düşünmek yanlış olur. Zira Peter Golden bu çekişmede daha büyük kayıplar veren tarafın göçebeler olduğunu düşünmektedir.¹² Bozkırın zorlu şartlarında yaşayan insanların kaybettikleri canlar ve mallar daha rahat iktisadi sisteme sahip olan yerleşiklerin kayıplarına nazaran daha zor sonuçlar doğurmaktadır. Kayıpların telafi edilmesi yerleşikler için daha kolaydır. Zira onların yaşadıkları topraklar daha verimlidir. Göçebelerde ise yalnızca bir atın kaybedilmesi bile, büyük bir zarar anlamına gelir

Hayvancılık, avcılık-toplayıcılık, ticaret, yağma seferleri ve tarım bozkır halklarının başta gelen iktisadi faaliyetleridir ve bunlar arkeolojik

⁹ İbn-i Haldun Mukaddime'sinde Avrasya'nın sürekli olarak bir yerleşik – göçebe çatışmasına şahitlik ettiğinden bahseder.

¹⁰ Özder, “Avrasya Kavramı ...”, s. 65 – 88.

¹¹ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 356.

¹² Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2006, s. 8.

verilerle desteklenmektedir¹³. Konu bütünlüğümüzün bozulmaması açısından bu iktisadi faaliyetlere dair kısa bilgiler ve küçük örnekler vererek devam edeceğiz.

Avrasya kavimlerinin tarımla uğraşmadığına ve tarımı bilmediğine dair bir yanlış günümüzde de devam etmektedir. Tarım yapıp yapılmadığına dair hiçbir tarihi veriye sahip olmayan, olayı genel hatlarıyla yorumlamak isteyen bir kişi farz etsek dahi bu görüş ne yazık ki hatalıdır. Bu geniş perspektifle at örneğini ele alalım. Doğuştan ölüme kadar at sırtında yaşayan bozkır insanları atlarını besleyecek ürünlere ulaşabilmek için sadece verimli meraları ya da yağma akınlarından mı faydalanıyordu? Verimli mera da yağma akınları da savaş demektir. Çiftçi emek harcadığı malını tabii ki karşılıksız vermeyecektir. Bozkırda çok fazla verimli meranın olmaması ve pek çok kavimin yaşaması o mera için yine mücadele edileceği anlamına gelmektedir. Her iki durumda da kayıplar yüksek olacağından ihtiyaçlar sadece bu yollarla giderilmez. Bu nedenle bozkır insanları tarımla ilgilidirler ve tarım yapmayı bilirler. Ancak Avrasya’da tarım yapmaya uygun çok fazla bölge yoktur. Dolayısıyla coğrafyanın müsaade ettiği kadarıyla tarım yapabiliyorlardı. Eski Türklerin tarımla uğraştığına dair kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra pek çok dil verisi de vardır. Eski Türk boylarından olan Tu-po’lar hakkında Çin kaynaklarında şu bilgilere yer verilmiştir:

*“Otları toplayıp kulübe yaparlar. Ziraatı bilmezler.¹⁴
Topraklarında yüzlerce ot vardır. Bunların kökünü toplayarak*

¹³ Abdulkadir İlgen, “Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 49, s. 829.

¹⁴ Buradaki ziraatı bilmezlerdi cümlesine kuşku ile yaklaşmak gerekir. Zira yerdeki otları toplamayı bilen ve onlardan yemek yaparak karınlarını doyuran kişilerin bu topraktaki verimi artırma çabası olmalı ve bu otlarla nasıl ilgileneceğini bilmesi, bilmiyorsa bile öğrenmesi gerekir. Bu cümle büyük ihtimalle Çin tarzı tarımı bilmediklerine işaretir.

yemek yaparlar. Kuş, balık, yabani hayvan yakalayıp yiyecek yaparlar. Samur kürk ve geyik derisi elbiseleri vardır.”¹⁵

Bir başka delil Eberhard’ın aktardığı Hsiung-nu¹⁶ bahsinde geçer.

“Bu kavimler tamamıyla göçebedirler ve at yetiştirirler, yalnız zaman zaman bir yere yerleştikleri de görülür. Hsiung-nu kavimlerinin şimal kısımlarındakiler avcılık yapmışlar; cenuptakilerde bazı kısmında ziraat ile uğraşanlar vardır.”¹⁷

Bir diğer örnek Göktürk devrine ait kurganlar incelendiği zaman ortaya çıkan kürekler ve pulluklardır¹⁸. Sulama kanallarının varlığı eski Türklerin tarımcılığına bir başka delildir. Bahaeddin Ögel ise, Turfan bölgesine giden Çinli seyyah Wang Ye-t’ê’nin seyahatnamesinden şunları aktarır:

“Burada Ch’ing-ling adı verilen bir dağdan, bir ırmak gelir. Bu ırmağın suları, (kanallarla) o şekilde düzenlenir ki, devletin başkentinin her tarafını çevreler. Bu su ile tarlalar, bahçeler sulanır ve değirmenlerin taşları döndürülür. Bu memlekette beş türlü hububat yetişir.”¹⁹

Dil verilerine dair en kapsamlı çalışmayı Bülent Gül “Eski Türk Tarım Terimleri” adlı doktora tezinde yapmıştır. Arkeolojik verilere ve kaynakların verdikleri bilgilere bakarak Eski Türklerin hem kendilerinin

¹⁵ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 116.

¹⁶ Çin kaynaklarında Hiung-nu ya da Hsiung-nu adıyla geçen bugün Avrupa Hunlarının ataları olduğu düşünülen Proto-Türk kavim. Hsiung-nu’ların kökenlerine dair farklı görüşler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: De Guignes, *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs el des autres Tartares occidentaux*, Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*.

¹⁷ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016, s. 90.

¹⁸ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1981, s. 164.

¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 117.

hem de tebaalarının aracılığı ile tarımla uğraştığını rahatça söyleyebiliriz.

Avcılık bozkırın bir diğer iktisadi faaliyetidir ve Turan taktiğinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinden etkili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Avcılık en eski iktisadi faaliyetlerden biridir ve sadece bozkır toplumlarına mal etmek yanlış olur. Avcılık ve toplayıcılık insanlık tarihi kadar eskidir zira doğada bulunan hazır besin her zaman birileri tarafından toplanmıştır. Bozkırda avcılığın öneminden, nasıl yapıldığından ve iktisadi işlevine kısaca değinip, sonraki bölümlerde onun eski Türk toplumunun hayatına nasıl etki ettiğinden bahsedeceğiz.

Orhun kitabelerinde Tonyukuk yazıtında avcılığa dair geçen:

“Çoğay kuzın Kara Kumuğ olurur ertimiz. Kiyik yiyü, tabışgan yiyü olurur ertimiz.” (Çoğayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda Oturuyorduk. Geyik yiyerek tavşan yiyerek oturuyorduk)²⁰

Bu cümle eski Türklerin avcılığına dair delillerden biridir. Burada geçen tabışgan kelimesine dair farklı görüşler mevcuttur. Muharrem Ergin bu kelimeyi “tavşan” olarak çevirmiştir lakin Ahmet Caferoğlu bu kelimenin “vahşi hayvan” olduğunu ifade eder.²¹ *Han Hanedanlığı Monografisi'nin* giriş kısmında ise Husiung-nu'ların yaşam tarzlarından bahsedildiği kısımda avcılığa dair şu bilgiler verilir:

“Erkek çocuklar koyuna binerek kuş ve farelere ok atarlar, biraz büyüyünce tilki ve tavşanları avlayıp (bunların) etini yerlerdi” cümlesinin yanı sıra “Âdetlerine göre, normal zamanlarda hayvancılıkla uğraşır, yabanî hayvan avcılığı bulunurlardı.”

²⁰ Ergin Muharrem, *Orhun Abideleri*, 45. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 91-92.

²¹ Ahmet Caferoğlu, “Türklerde Av Kültü ve Müessesesi”, *Türk Tarihi Kongresi*, Cilt I, s. 171.

Yenisey Yazıtlarında geçen "(Tengrim) altun suna yaş keyiği artıglat." (Tanrım altın suna ile genç av hayvanlarını artır.)²²

Bu veri bozkırlıların avcılığına bir diğer örnektir.²³ Hunlar hakkında bilgi veren Priskos onların avcılığına dair şu bilgileri verir:

"...bu gaddar kabile (Hunlar), sadece avcılık yapar ve nüfusları arttığına hainlik ve yağma ile komşu halkları rahatsız etmenin haricinde başkaca bir iş bilmeksizin..."²⁴

Barış dönemlerinde avcılık hem iktisadi açıdan hem de askerlik açısından önemli bir uğraş idi. İktisadi olarak eski Türk toplumunu etkisi altına alan avcılık "Gizli Avcılık Dili" oluşmasında etkili olmuştur. Hayvanların konuştuklarını anladığına inanan Altay Türkleri hayvanların onları anlamaması için bu dili geliştirmişlerdir.²⁵ Avcılığı bir barış dönemi faaliyeti olarak gören Gumilëv, bugün kimsenin yaşamadığı Gobi Altay çöllerini o zamanın büyük sürek avlarının yaşandığı yer olarak göstermiştir.²⁶ İktisadi bir faaliyet olmanın yanı sıra avcılık bozkır ordularını zinde tutmak için önemli bir idman olarak görülmekteydi. Savaş meydanlarında kullanılan silahlar av esnasında da kullanıldığı için bir nevi savaşın provası oluyordu. Cengiz Han "Moğollar insanlarla savaşmıyorken, hayvanlarla savaşmalıdır" der.²⁷ İbrahim Kafesoğlu De

²² Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 4.

²³ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler*, Ada Yayınları, İstanbul 1987, s. 235.

²⁴ Abdullah, Üstün, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar – Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 166.

²⁵ Ahmet Caferoğlu, "Türklerde Av Kültü ve Müessesesi", *7. Türk Tarihi Kongresi*, Cilt I, 1970, s. 171.

²⁶ Lev Nikolaviç Gumilëv, *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul 2011, s. 97.

²⁷ D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Eren Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 121.

Groot'tan aktardığına göre M.Ö. 62 yılında Hsuing-nu hükümdarının yüz bin atlı asker ile çok büyük bir süre avına çıktığını yazmaktadır.²⁸

Bozkırın, üzerinde yaşayan insanlara çoğunlukla cömert davranmadığını düşünürsek avcılık her zaman kurtuluş olarak görölmekteydi. Verimli meraların başka kavimlere kaptırıldığı, hayvanların hastalıktan öldüğü, iklimin kurak geçtiği, yıpratıcı savaşların olduğu, diğer bozkırlılar tarafından yağmalanıp ellerindekileri kaybettikleri ve toprağın verimsiz olduğu felaket dönemlerinde bozkırlılar doğada bulunan besinlere avlamak sureti ile yönelmişlerdir. Avlanan hayvanların kullanımı beslediklerinden çok da farklı olmamıştır. Eterinden kemiklerinden, derilerinden faydalanmışlardır.

Bozkırın diğer önemli iktisadi faaliyetleri arasında ticareti ve yağma seferlerini aynı kategoride incelemek mantıklı olacaktır. Zira hayvancılığın ve avcılığın zayıf olduğu dönemlerde değiş tokuş yöntemi ile ellerindeki malları ticarete kullanmışlar ticaretin olmadığı zamanlarda ise yağma seferlerine yönelmişlerdir. Bozkır ekonomisini kendi kendine yetebilen bir sistem²⁹ olarak gören görüşün yanına sıra onu dışa bağımlı olarak tanımlayan farklı görüşler mevcuttur.³⁰ Ancak hiçbir ekonomik sistem kendi kendine yeterli değildir ve bunun yaşam tarzıyla hiçbir alakası olmadığı su götürmez bir gerçektir. Bütün ekonomik sistemler kendilerinden eksik olanı diğer bölgelerden alma zaruriyetindedir. Göçebelerin ekonomik sistemini kendi kendine yetebilen bir sistem olarak görmek, onların yağma seferlerini kana susamışlık ve vahşilikle ilişkilendirmeye doğru ilerler. Bu durum bozkırlıların saldırganlığını tarifsiz bir vahşilik içğüdüüne bağlar ve batılı tarihçilerin göçebeliği vahşilikle ilişkilendirmesine dair tezlerini

²⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 276.

²⁹ Ahmet Taşağlı, *Kök Tengrinin Çocukları*, Bilge Yayınevi, İstanbul 2013, s. 31.

³⁰ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 134.

güçlendirir. Dolayısıyla bozkırlının yağma seferlerini bir geçim kaygısı olarak görmek daha mantıklı olacaktır.³¹

Göçebeler İran, Çin, Roma ve Hindistan gibi zengin ve yerleşik devletlerin olduğu bölgelerde ticaret yapıyorlardı. Göçebeler ve yerleşikler arasındaki ticaret iki farklı şekilde gerçekleşiyordu. Birincisi tüccarlar arasında yapılan ticaret, diğer ise devletlerin savaş veya barış dönemlerinde yaptıkları ticaret anlaşmaları. Hsuing-nu'lar ve Çinliler arasında yapılan ticareti Ayşe Onat üçe ayırmaktadır. Bunlar:

- I. Sınır Ticareti
- II. Kara yolu ile Batı'ya yapılan ticaret
- III. Denizaşırı ticaret³²

Hsuing-nu'lar M.Ö. 52 yılında Çin'e çok sayıda sığır göndererek Çin pazarlarında satmak istemişlerdir. Hunların ihraç malları arasında yünden yapılmış örtüler, kumaşlar, deri ve keçeden yapılan malzemeler bulunmaktaydı. Karşılığında ise ipek istemişlerdir.³³ Dışarıya yapılan ihraçta eski Türklerin en çok kullandığı malzeme attır.³⁴ Çin ile yapılan takaslarda ipeğin öne çıktığı ve iyi bir atın bir top ipekle takas edildiğinden bahsedilir.³⁵ Demir kullanımı ve işlenmesi bozkırlılar arasında çok yaygındır. Demiri ticarette kullandıklarına dair delilleri biz Kök Türk topraklarına giren Doğu Roma Elçilik heyetinin verdiği bilgilerde görebiliyoruz:

³¹ Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1982, s. 12.

³² Ayşe Onat, "Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö 206 –M.S. 220)", *Bellekten*, Sayı 200, 2004, s. 616.

³³ Engin Eroğlu, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018, s. 31.

³⁴ Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, 2002, s. 830.

³⁵ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. S. Karatay, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1986, s. 248.

Zemarkhos ve yanındakiler günler süren yolculuğu tamamlayarak, Sogdların yaşadığı topraklara girdiler. Bu noktada atlarından indiler ve bunu yapmaları için emir aldıkları aşikâr olan bazı Türkler, onlara satılık demir sundular ki bana göre bunun amacı, demir madenlerine sahip olduklarını göstermekti. Çünkü bu insanlar arasında demirin kolaylıkla elde edilmediği söylenmektedir. Demir madeni yataklarına sahip topraklara hâkim olduklarını ima etmek için böyle bir gösteri yaptıkları varsayılabilir.³⁶

Her ekonomi gibi dışarıya bağımlı olan bozkır ekonomisi ihtiyaçlarını ticaret ile karşılayamadığı zaman yağma seferlerine yöneliyordu. Yerleşiklere yapılan ziyaretler ne yazık ki her zaman dostane olmamıştır. Bir ek gelir kaynağı olarak karşımıza çıkan yağma seferleri bozkırlıların savaşıma içgüdüleriyle değil hayatta kalma içgüdüleriyle alakalıdır. Yağma seferleri genel olarak karşımıza devletlerin kurulma aşamalarında çıkar. Ak budun kara budunun desteğini ve güvenini kazanmak, devletin palazlanması sağlamak ve gelişimini hızlandırmak için komşularına “doyumluk” seferler düzenlerler. Orhun kitabelerinin Kültiğın anıtının doğu yüzünün 28. ve 29. satırında yazanlar şu şekildedir:

Ben kendim kağan oturduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, savaştım. Ondan sonra. Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milletleri diriltip besledim. Çıplak milletleri elbiseli, fakir milletleri zengin kıldım. Az milletleri çok kıldım.³⁷

³⁶ İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, s. 52.

³⁷ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 17-18.

Avrasya’da göçebe hayat süren kavimlerin temel iktisadi faaliyeti hayvancılıktır ve bu onun besin üretimine dayalı bir iktisadi sistem olmasını sağlar.³⁸ Hayvancılık sanıldığı gibi aksine bir tüketim ekonomisi ya da hayvanlara paralel şekilde dışa bağımlı bir iktisadi sistem değil, üretim ekonomisidir. Hayvanlar bozkır yaşamından çok daha önemli bir yere sahiptir ve deyim yerindeyse bozkır insanının kaderi hayvanlarının kaderine bağlıdır. Hayvanlarını farklı sebeplerle kaybettikleri dönemlerde (savaş, kuraklık, hastalık gibi) iktisadi açıdan büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Fakat bu Avrasya daha önce bahsettiğimiz gibi çok geniş bir alandır ve tarıma elverişli topraklar ve hayvanların otlaması için meralar çok fazla değildir ve belli bölgelerle sınırlıdır. Dolayısıyla nüfus coğrafyanın belli bir bölgesinde toplanamamış, parça parça etrafa yayılmak zorunda kalmıştır. İklima göre Avrasya’nın farklı bölgelerinde farklı hayvancılık faaliyetleri yapılmıştır. Kuzey Avrasya bölgesinin iklimi çok fazla hayvan besleyememektedir Bu bölgede yaşamını sürdürebilen Ren geyiğidir ve bu bölgenin göçebelğinde tek tip hayvancılık yapılabilmektedir.³⁹ Tuna Nehri ile Kuzey Çin arasındaki bozkır kuşağında ren geyiğinin yerini koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar alır. İç Asya’ya doğru gittiğimizde ise Sığır gibi büyük baş hayvanlar kafiye katılır.

Büyükbaş hayvancılığın çok fazla tercih edilmemesindeki sebep onların hantal, soğuya dayanıksız olmaları ve ot tüketim aralıklarının

³⁸ Batı eksenli tarih yazımı bozkırlıların hayvancılık, avcılık ve yağma seferlerini dışa bağımlı asalak bir ekonomi olarak görmektedir. Fakat bozkırlılar doğada birbiriyle buluşmaz ise yok olup gidecek iki şeyi, koyun ve otu birbiriyle buluşturarak bir üretim ekonomisi ortaya koymuşlardır. Sanıldığı gibi aksine tarım bir üretim ekonomisi değildir, verimi artırma yöntemidir. Bahsettiğimiz dönemde yerleşik zaten mahsul yetişen toprakların etrafını çevirmiş ve daha fazla mahsul almaya başlamıştır. Dolayısıyla göçebelerin avcılığını, toplayıcılığını, hayvancılığını ve yağmalarını asalak yaşam olarak gören ve dışa bağımlı asalak bir iktisadi sistem olarak yorumlayan yerleşikler, aslında bir karış toprağa mahkûm kaliteli asalaklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Karatay, “Göçebe Toplumu ve Türklük”, *Turan*, Sayı 15, 2011, s. 3.

³⁹ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 126.

dar olmasından kaynaklıdır. Koyun ve keçi gibi hızlı hayvanlar soğuk havalara dayanıklıdır, hantal değildirler. Hızlı goç hareketlerine ayak uydurabilirler. Büyükbaş hayvanların yemedikleri otlarla beslenebilmelerinin yanında bu otları karın 15 ile 17 cm. altından⁴⁰ çıkarabilmeleri ve etlerinden, sütlerinden, kemiklerinden ve yünlerinden yararlanılabilir olması göçebelerin ihtiyaçlarına hitap etmekteydi. Koyun ve keçinin evcilleştirilmesine dair arkeolojik veriler Güney-Batı Asya'dan çıkmaktadır. Bu bağlamda en eski inek kemiği M.Ö. 6 bin yılında Güney-Batı Asya ile Hindistan'da, atın ise M.Ö 4 bin yıllarında Güney Ukrayna ile Kazakistan'daki Botay'da ve Mezopotamya, Güney Türkistan ve Moğolistan bölgelerinde bulunduğuna dair bilgiler mevcuttur.⁴¹ Hayvanların evcilleştirilmesi insanlık tarihinde çok önemli bir noktayı teşkil eder. Bozkırda koyun ve keçinin yanında atında evcilleştirilmesi çok önemlidir ve konumuz olan Turan taktiğinin ortaya çıkışında çok önemli rol oynar. At dinamik bir yapıya sahiptir ve at kökünden atılmak, atlamak, atmak gibi kelimeler türemiştir.⁴² Atı ilk olarak kimin binek hayvanı olarak kullandığı ve evcilleştirdiğine dair farklı kuramlar mevcuttur.⁴³ Arkeolojik kazılar ışığında atın ilk olarak Türkler tarafından evcilleştirildiğine dair deliller vardır.⁴⁴ Atı kimin evcilleştirdiği ve kullandığına dair yarışın sebebi medeniyet tarihine yaptığı katkıdan dolaydır. Hayvancılığın önemli olduğu bozkırlarda hayvan hırsızlıklarına karşıda çok sert kurallar vardı. Özellikle at hırsızlığına karşı çok ağır cezalar verilmekteydi. İbn-i Battuta Seyahatnamesinde Türk illerinde at hırsızlıklarına karşı verilen cezanın ilk olarak hırsızın çalınan hayvanın aynısında dokuz tane getirmesi, elinde yoksa evlatlarını vermesi, oda yoksa oracıkta öldürüldüğünden bahsediyor. Kendilerinden çalınan atlarının bile 21

⁴⁰ Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, s. 134.

⁴¹ Kayrat Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü", *Gazi Türkiyat*, 2015, s. 113.

⁴² Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s. 13.

⁴³ Atın kullanıldığı atlı göçebe kültürünü farklı bölgelere ve milletlere yükleyen kuramlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 208-218.

⁴⁴ Orta Asya bozkır sahasının kültürü Afanasyevo ve onu takip eden Andronovo buna işaret eder.

gün sonra kendilerine iade edildiğini ifade ediyor.⁴⁵ Gürcü kaynakları Türklerin avcılığına ve hayvancılığa dair şu bilgileri verir: “Sayısız at, koyun, katır ve deve sürüleri ile gelen Türkler, çadırlarını orada kuruyorlardı ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlıyor, rahatlık ve sevinç içinde tatlı bir hayat sürüyor, şehirler ile ticaret yapıyor ve aynı zamanda topraklarımızın içinde dolaşarak büyük miktarda ganimet ve esir alıyorlardı.”⁴⁶ 619-629 yıllarında Türklere elçi olarak gelen Çeng Yüan-Şov “Kaderleri koyunlara ve atlara bağlı!” diyerek bozkırlıları kısa ve net bir şekilde özetlemiştir.⁴⁷

Savaşlar her zaman fiili gücün üstünlüğü ile kazanılamamıştır. Tarihi metinler çoğu zaman bize insan zekâsının, askeri güçten daha önemli olduğunu ve savaşlar kazandırdığına işaret eder. Arapça “harp hiledir” sözü savaşların her zaman askerlerin savaşçılığına ve becerilerine bağlı olarak kazanılmadığının özetidir.⁴⁸ Her askeri sistem kendi savaş taktiğini ortaya çıkarmış ve geliştirmiştir. Kavimlerin oluşturduğu orduların savaş hileleri, onların teçhizatları, asker sayıları, askeri disiplinleri ve yaşadıkları coğrafya gibi farklı etmenlerin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

Jean-Paul Roux Orta Asya göçebelerinin dünyanın en iyi askeri olduğunu düşünür ve şunları ekler:

“En iyi atlı süvarilere sahip olduğu gibi en çok atlı süvari de göçebe ordularında bulunur ve en iyi silahlara sahiptirler. Göçebe askeri görülmedik bir güce sahiptir ve su içmeden, yemek yemeden ya da uzun süre uyumadan pekâlâ yaşayabilir. Şeflerini benimsediklerinde disiplinli ve uyumludurlar. Şeflerini benimsediklerinde disiplinli ve

⁴⁵ İb-i Battuta, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 373 – 374.

⁴⁶ *Gürcistan Tarihi*, çev. Andreasya, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 2003, s. 316.

⁴⁷ Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 584.

⁴⁸ Mustafa Kalkan, “Türklerde Askerlik ve Ordu”, *Türk Kültürü El Kitabı*, Ed. İhsan Çapçioğlu-Hayati Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 80.

uyumludurlar. Her zaman baskın olandır, çünkü mereye ne zaman saldıracağına her onlar karar verir; onlara ancak yerlerini bildiğinizde saldırabilirsiniz, yine de her an ortadan kaybolabilirler.”⁴⁹

Bozkırlılar denildiği zaman akıllara ilk gelen savaş taktiği kuşkusuz sahte geri çekiliş ve düşmanın imhası olan Turan taktiğidir.⁵⁰ Turan taktiği kabaca üç aşamadan oluşur. Seçkin süvarilerden oluşan merkez ordusu atın süratini kullanarak düşman hatlarına saldırmaya başlar ve yarma hareketi saflarını ve düzenlerini bozar. Bu saldırılar her zaman ordu üzerine değil kimi zamanlarda ise yiyecek ve içecek depoları, cephaneler ve karargâhları da hedef alınır. Ok ve yay yapımında ve kullanımında ileri seviyede olan bozkırlılar at üstünde mesafelerini koruyarak atış yaparlar. Savaşın en ateşli noktasında sahte geri çekiliş başlar. Bu geri çekiliş düzensiz ve disiplinsiz bir geri çekiliş değildir. Geri çekiliş devam ederken bozkır süvarisi atının üstünden geriye doğru isabetli ve yıpratıcı ok atışları yapmaya devam ederek düşman hatlarına zarar vermeye devam ederler. Üçüncü aşama olan pusu ise duruma göre değişiklik göstermekteydi. Coğrafi şartları iyi kullanarak çok başarılı pusular elde edilebilir. Örneğin, savaşılan bölgede bir vadi bulunuyorsa, okçu birliklerini buraya yerleştirecek pusuya düşürülen düşman çok rahat bir şekilde imha edilebilir. Coğunlukla önceden belirlenmiş noktalara çekilen, düşmanın kaçtığı sandığından dolayı disiplinsiz bir şekilde saldıran rakip ordu uçurum kenarı, bataklık, çöl gibi bölgelerde nihai darbeyi yerd.⁵¹

Hunları hiç görmemiş ama sosyal, ekonomik ve askeri hayatları hakkında detaylı bilgiler veren Ammianus Marcellianus “Roma Tarihi” adlı eserinde onların savaş esnasındaki davranışlarını şu şekilde aktarıyor:

⁴⁹ Jean-Poul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2006, s.38.

⁵⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 275.

⁵¹ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 121.

“Kışkırtıldıkları zaman savaşır, savaşa girdiklerinde korkunç çığlıklar atarak saldırıyorlar. Çok hızlı hareket ederek düşmanlarını şaşırtmaya yönelik hareket ediyorlar. Aniden kaybolup tekrar birleşiyorlar düşmana karşı kayıp vermeye başladıkları zaman düzlük üzerinde biçimsiz bir şekilde dağılıyorlar. Kale ve siperlerden her zaman kaçınıyorlar.”⁵²

Keegan “Savaş Sanatı Tarihi” adlı eserinde Turan Taktiğine dair şunları söylüyor:

“Avrupalı ve Çinli yazarların çok yakında tanıdığı Türkler ve Moğollar savaş arabalarından at binmeye terfi ettikleri için taktikleri daha etkili olduğunu biliyoruz ama yöntemlerinin temellerin hiç değişmemiştir. Yazarların anlattıklarına bakılırsa bu insanlar savaş alanında düz bir sıraya girmiyorsa da kendilerini geri dönüşü olmayan bir biçimde saldırıya kaptırmıyorlardı. Düşmanlarına bir hilal biçiminde yayılarak yaklaşıyor ve çevrelerini sarıyorlardı. Herhangi bir noktada güçlü bir savunma ile karşılaşılırsa, geri çekilip düşmanlarını hatalı bir biçimde peşlerinden gelmeye zorluyor ve düzenlerini kolayca bozuyorlardı. Çarpışmalar ancak kendi leyhlerine döndüğü zaman göğüs göğüse dövüşe giriyorlar ve çok keskin uçlu silahlarıyla düşmanlarının kafalarını ya da kol ve bacaklarını kesiveriyorlardı. Kullandıkları etkili bileşik yayla uzun mesafeden düşmanlarını ok yağmuruna tutup korkmalarını sağlıyorlardı.”⁵³

Yine Jean-Paul Roux'ta göçebelerin savaş alanlarında nasıl hareket ettiğine dair şöyle bir bahis geçer:

⁵² Marcellinus Ammianus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus*, çev. C.D Yonge vd., Londra 1984, s. 579.

⁵³ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul 1995, s. 125.

“Çarpışmalardan olabildiğince uzak dururlar. Düşmanları, karşlarına çıktığında dörtnala saldırırlar, sonra onları atış alanlarına girdiklerini görünce ani bir geri dönüş yapar ve gerisin geri giderek oklarını omuzlarının üstlerinden geriye doğru fırlatırlar. “Partların ok taktiğı” aynı zamanda bir İskit, Türk ve Moğol taktiğidir. Çinliler Uygurları, ‘Hızlıdırlar ve kolay yakalanamazlar, hareket halindeki birliklerin etrafında “vızıldayan böcek” gibi dolaşarak onları hırpalarlar sözcükleriyle anlatırlar.”⁵⁴

Turan Taktiğine benzer bir diğerk taktik ise Nerge’dir. Avlarda da kullanılan bu taktik geniş bir daire kurularak yavaş yavaş kapatılmasına ve hayvanların kaçacak yer bulmamasına dayanmaktadır. İzin verilmeden hayvan kaçırarak birlik cezalandırıldı. Bozkır geleneklerinde ilk oku her zaman hükümdar atardı. Av başladıktan sonra bir miktar hayvanın kaçmasına izin veriliridi.⁵⁵ Savaş alanlarında da kullanılan bu taktik Moğolların Avrupa seferlerinde ön plana çıkmıştır. Bozkır ordusunun kanatları düşmanı çember içine aldıktan sonra uzaktan ok atışlarıyla düşmanı yıpratılır. Köşeye sıkışan insanın karşısında iki seçenek kalır. Birincisi teslim olmaktır. İkincisi ise var gücüyle çarpışmaya devam etmektir. İkinci seçeneğini kullananlar karşısında bozkırlılar ağır kayıplar vermemek için çemberin belli bir bölümünde yapay bir boşluk açar. Bu boşluktan bir grup askerin kaçmasına müsaade edilir. Böylece kaçış fırsatı olduğunu düşünen diğerk gruplar canlarını kurtarmak için nizamı bozup kaçmaya çalışırlar. Bu durum bozkırlıların tam olarak istediğı şeydir. Bundan sonra düşmanın imhası kolaylaşır ve hızlanır.⁵⁶

Maurikios’un Strategikon adlı eserinde İskitlerin savaş taktiklerinden şu şekilde bahsedilir:

⁵⁴ Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, s. 40.

⁵⁵ Timothy May, “The Training of an Inner Asian Nomad Army in the Pre-Modern Period, *The Journal of Military History*, Vol. 70, 2006, s. 619.

⁵⁶ May, “The Training of an ...”, s. 620.

İskit düzeninde, eski dönemlerde olduğu gibi, tamgaların hepsi aynı şekilde dizilir; bazıları hücum kıtaları bazıları da savunma birlikleri olarak konuşlandırılmaz. Tamgalar tek bir hatta toplanmalı genelde olduğu gibi üç değil iki moriaya ayrılmalıdır. Merosun iki kanadı çevirme hareketine başlıyormuşçasına dışarıya açılıp birbirine doğru ilerleyerek bir çember oluşturur. Sağ kanat dıştan, sol kanat da içten çemberi kat ederek hattın karşı uçlarına doğru ilerler. Bu talim her yıl Mart ayı boyunca kışlalarda yapılagelen süvari oyunlarının parçasıdır.⁵⁷

Bu taktikler bozkırla özdeşleşmiştir. Sahte geri çekiliş bozkır devletlerinin kurduğu orduların tarih sahnesine çıktığı günden beri kullandıkları bir savaş hilesidir. Göçebe hayatın bu taktiklerin çıkmasında büyük bir etkisi olduğu muhakkaktır. Mobil hayat süren bu insanların mevziler kazarak savaşmasını beklemek gibi bir yanılgıya düşmememiz gerekir.

Avrasya'nın coğrafi ve iktisadi yapısına dair verdiğimiz verileri göz önüne alalım. Avrasya büyük bir bölümü uçsuz bucaksız bir bozkır kuşağıdır ve iklimi oldukça serttir. Toprakların büyük bir kısmı tarıma elverişsiz, hayvancılık çok hassas bir denge üzerinde kuruludur. Üzerinde yaşayanlar coğrafyanın yapısı itibari ile her zaman saldırılara açık konumdadır. Kavimler hareketlidir, hareketli olmak zorundadır. Hareket hayattır. Sabit kalmak özellikle Avrasya'da yok olmaya eş değerdir. Bu yüzden belli bir teknolojik seviyeye ulaşan kavimler dönemin şartları göz önüne alındığı zaman göç etmeye başladılar. Göçebeliğin yerleşik hayata geçmeden önceki yaşam tarzı olduğunu iddia eden görüşünün içi tamamen boştur. Göçebelik yüksek bir teknoloji gerektirir. Avrasya'nın tarihini şekillendiren de bu göç hareketleridir. Göçlerin klasik sebepleri vardır. Düşmandan kaçmak, yeni yurtlar bulmak ve yağmalanacak kavimler bulmak gibi. Umut Üren "Avrasya'nın Bozkır Halkları" adlı kitabında göçü tetikleyen unsurlar

⁵⁷ George T. Dennis, *Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 90.

arasına keşif duygusunu da eklemiştir.⁵⁸ Başlangıç noktasını bireysel olarak ele alabileceğimiz bu keşif duygusu daha sonra kitleleşerek devam etmiştir. Görüşün anlaşılabilir olması açısından şöyle bir senaryo örnek verilebilir. Hayvanlarını otlatmak için mera arayan bir aile bildiği bütöün meraların ele geçirildiği ve savaşarak bunları ele geçiremeyeceğini fark ettiği zaman yeni meralar keşfetmek zorunda kalacaktır. Bilinmedik topraklara yapılacak keşif her zaman tehlikeli olacağından dolayı kendi durumunda olan başka aileler yada boylar var ise onlarla bir kader birliği yapmak isteyecektir. Bireysel olarak başlayan keşif isteğine bağlı göç hareketi kısa zamanda kitleleşebilir. Bir başka örnek yağmalanabilecek farklı kavimlerin keşfedilmesine bağlanabilir. Nitekim Avrasya'dan gelenler her zaman kolayca yağmalayabilecekleri kavimlerin yanında yurt tutmuştur.

Avrasya'da hayvancılık öncelikli geçim kaynağıdır. Verimli otlaklar çok azdır. Buna paralel olarak çok fazla hayvan besleyemez. Çok fazla hayvan beslenemediği zaman çok fazla insanda beslenemez. Suyun azlığı bozkırda bir diğer sorundur. Güney bölgelerindeki nehirler hem su sağlar hem de kışları daha ılık bir iklim sağlar. Bu yüzden kuzey otlaklarına tercih edilir ama oradaki otlaklarında boşa gitmemesi gerekir. Bu nedenle göçebeler kadar hayvanları da bu hareketliliğe hazır olmalıdır. Bu nedenle hayvancılık belli bölgelerde büyükbaşla sınırlıdır. Bozkırlıların büyük çoğunluğu keçi, koyun ve at besler. Çünkü bu hayvanlar hızlıdır ve göç hareketlerine daha iyi ayak uydurabilirler.

Turan taktiğinin iktisadi ve coğrafi temelleri bu noktada karşımıza çıkmaya başlıyor. Avrasya coğrafyasını ve iktisadi sisteminin çok fazla insan besleyememesi, çok fazla insan gerektirmeyen Turan taktiğinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Avrasya'nın tarihini şekillendiren savaşlara baktığımız zaman bozkır ordularının asker sayısı bakımından her zaman geride olduğu görmekteyiz. İnsan sayısının az olması, kadınların yeri geldiğinde erkeklerle birlikte savaşmasına kimi zaman orduları yönetmesine kadar tesir etmiştir. Dolayısıyla bozkırlıların her zaman asker sayısı bakımından az ama teknolojik

⁵⁸ Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları...*, s. 49.

açıdan ileride olduğu, savaş meydanlarında düşmanı alt edecek bir savaş hilesine ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyaç uzaktan gelip uzaktan savaşmayı zaruret getirmelerine neden oldu. Sayıca az olmaları göğüs göğse muharebeye girmelerine engel oluyordu. Ne kadar iyi savaşçılar ve askerler olsalar da karşılarındaki ordular çoğu zaman köklü bir askeri kültüre, eğitime ve geçmişe sahip ordular oluyordu. Dolayısıyla karşılarına farklı seçenekler çıkıyordu. Bunlardan biri düşmanla sayıyı eşitlemek olarak karşımıza çıkıyor. Bir diğeri ise düşmanı bir şekilde teslim olmaya zorlamak olarak karşımıza çıkıyor. Bir başka durum ise daha iyi bir durumda savaşmak için geriye çekilmek. Bileşik yay teknolojisine sahip olan bozkırlılar düşmanla sayılarını eşitlemek için uzaktan yoğun bir ok yağmuruyla düşmanlarını zayıflatıyor ve moralini düşürüyorlardı. Bozkırlıların kılıçlarını çekmesi demek çoğu zaman savaşın bittiği anlamına gelirdi. Çünkü onlar zayıat vermemek için ellerinden geleni yapmak zorundaydılar. Verilen zayıatların telafisi çoğu zaman onları zor duruma sokuyordu.

Turan taktiğinin nasıl bir yol izleyeceği çoğu zaman savaş alanının coğrafi yapısına göre şekillenmiştir. Uçsuz bucaksız bozkırda piyadelerin düşmanı çevrelemesi çok zordur. Bunun için düşmanı tuzağa düşürecek vadi gibi yerlere ihtiyaç vardır. Kurum Han'ın büyük İmparator Nikephoros'un komutasındaki Doğu Roma ordusunu yok edişi buna iyi örneklerden biridir.⁵⁹

⁵⁹ 811 yılının Mayıs ayından çok büyük bir ordu toplayarak Kurum Han'ın üzerine yürüyen Nikephoros Bulgar başkenti Pliska'ya kadar yaşayan herşeyin öldürülmesi emretti. Kurum Han bu büyük ordu karşısında duramayacağını anlayarak barış istede isteği kabul edilmedi. Başkenti ele geçirdikten sonra zafer sarhoşluğu geçiren imparator vakit kaybederek Bulgar ordusunun toplanmasına müsaade etmek gibi büyük bir hata yaptı. 25 Temmuz günü dönüşe başlayan Doğu Roma ordusu Verbitsa geçitindeki tuzağın içine yürüdü. Ordunun büyüklüğü hızlı hareket etmelerini engelliyordu. Bulgarlar geçidin iki tarafını uzun tahta surlarla kapattı. Öyle bir tuzağın içine düşmüşlerdi ki Theophanes İmparatorun "Kuş olsak bile kurtulamayız" sözlerini nakleder. Büyük Doğu Roma ordusundan sadece birkaç kişi kurtulabildi. İmparatorun ve komutanların dâhil olduğu bu kadar büyük toplu imhanın yapıldığı savaş çok

Coğrafi koşullardan ötürü düşmanı tuzağa çekmesine izin verilmeyen durumlarda hız gereklidir. Hız düşman etrafının çevrilmesinde en önemli etkenlerden biridir. Yerleşiklere yani piyadelere karşı savaşırken onlara hız sağlayan şey atlarıdır. Zaten göçebe olan bu insanlar deyim yerinde ise atlarının üstünde yaşıyorlardı. Dolayısıyla at kullanımındaki becerileri savaş alanlarına ve savaş hilelerine etki ediyordu. Hayvancılığın bozkırdaki en önemli iktisadi faaliyet olduğunu yukarıda zaten söylemiştik. At beslemeleri, daha doğrusu atlarını hayatlarının her anlarına entegre etmeleri yine Turan Taktiğinin ortaya çıkmasında en önemli etmenlerden biridir. Çünkü atın verdiği hızı kullanmadan düşman ordularının etrafını çevirmek için düşmanın ilgisini başka bir yöne çekmek gerekir. Bu da işleri daha karmaşık bir hale getireceğinden dolayı düşmanı teslim almayı zorlaştırır.

At sayesinde bozkır orduları dönemlerinin en modern orduları haline gelmiştir. Bunun farkına varan diğer devletler de kendi süvari birliklerini oluşturdular, lakin bu pek bir işe yaramadı. Çocukluklarından beri koyunun, atın üstünde hayatını geçiren göçebeler haliyle at kullanımında bir hayli marifetli oluyorlardı.⁶⁰

Pratikte çok basit bir savaş hilesi gibi gözükten Turan taktiği aslında ciddi bir askeri disiplin gerektirir. En ufak bir iletişim kopukluğu felakete yol açabilir. Sahte geri çekiliş çok riskli bir iştir. Sahte geri çekiliş yapılırken düşman bunun gerçek bir geri çekiliş olduğuna inanmalıdır. Aksi takdirde hile hüsrana ile sonuçlanabilir. Sahte geri çekilişin ordunun diğer kanatları tarafında da bilinmesi ve saldıracak en uygun zamanın beklenmesi deyim yerinde ise çelik gibi sinirlere sahip olmayı gerektirir. Avrasya’da küçük yaşta avlara çıkan, savaş oyunları oynayarak büyüyen ve ordu millet anlayışında yetişen bozkırlıların karakteristik yapısına en uygun savaş hilesi olarak karşımıza Turan Taktiği çıkmaktadır.

nadirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Karatay, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 196 – 197).

⁶⁰ Bu duruma dair örneği Han-şu monografisinde vermiştik.

Özetleyecek olursak Turan Taktiği bir zorunluluk olarak görülmektedir. Ellerindeki imkânları kullanarak savaşları kazanmaya çalışan bozkırlıların başka çıkış yolu bulunmamaktadır. Bozkırın diğer savaş taktiklerine baktığımızda da çoğunlukla savaş öncesinde ve sırasında düşmanı savaşmadan alt etme mantığı karşımıza çıkar.⁶¹ Bunun temelinde ise coğrafyanın izin verdiği iktisadi sistem ve bu sistemin onlara sunduğu hayatın zorlukları çıkmaktadır.

Kaynakça

AMMIANUS, Marcellinus, (*The Roman History of Ammianus Marcellinus*, Çev. C. D. YONGE, B. A., Londra 1984.

AYAN, Ergin, *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

BELEK, Kayrat, "Eski Türklerde At ve At Kültürü", *Gazi Türkiyat*, 2015. s. 111 – 128.

BOZDEMİR, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Ankara 1982.

CAFEROĞLU, Ahmet, "Türklerde Av Kültü ve Müessesesi", *7. Türk Tarihi Kongresi*, Cilt I, s. 168-175.

ÇINAR, Ali Abbas, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.

D'OHSSON, A. Konstantin, *Moğol Tarihi*, Çev. Bahadır Apaydın, Eren Yayıncılık, İstanbul 2008.

DENNİS, George T., *Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Kök Türkler*, Ada Yayınları, İstanbul 1987.

⁶¹ Cengiz Han'ın kullandığı farklı savaş hilelerine baktığımız zaman düşmanı sindirmeye çalıştığını ya da zarar almadan zarar vermeye çalıştığını görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Onon Urgenge, *The Secret History of the Mongols, The Life and Times of Chinggis Khan*, Curzon Press, İngiltere 2001, s. 283 – 288.

EBERHARD, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, 45. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.

EROĞLU, Engin, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklere Ticaretin Seyri*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018.

GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. O. Karatay, 3. Baskı, Karam Yayınevi, Ankara 2012.

GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

GUMİLËV L. N., *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul 2011.

GÜL, Bülent, *Eski Türk Tarım Terimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Gürcistan Tarihi, Çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara 2003.

İBN-İ BATTUTA, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

İBN-İ HALDUN, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uluğ, 12. Basım, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

İLGEN, Abdulkadir, "Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi Prof. Dr. Turan YAZGAN'a Armağan Özel Sayısı*, Sayı 49, 2015, s. 817-840.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 26. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

KALKAN, Mustafa, "Türklere Askerlik ve Ordu", *Türk Kültürü El Kitabı*, Ed. İhsan Çapçıoğlu-Hayati Beşirli, Grafiker Yayınları, Ankara 2015. ss. 73-110.

KARATAY, Osman, "Göçebe Toplumu ve Türklük", *Turan*, Sayı 15, 2011, s. 1-9.

KARATAY, Osman, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsün Doruker, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul 1995.

KHAZANOV, Anatoly M., *Göçebe ve Dış Dünya*, Çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.

KOCA, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, 2002, s. 823-844.

LİGETİ, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. S. Karatay, Türk Dil Kurumu, Ankara 1986.

MANGALTEPE, İsmail, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.

MAU-TSAİ, Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

MAY, Timothy, "The Training of an Inner Asian Nomad Army in the Pre-Modern Period", *The Journal of Military History*, Vol. 70, No. 3, Georgia 2006.

ONAT, Ayşe - ORSOY, Sema - ERCİLASUN, Konuralp *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

ONAT, Ayşe, "Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri" (M.Ö. 206 – M.S. 220), *Bellekten*, Sayı: 200, Ankara 1987, s. 611 – 624.

ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1981.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

ÖZDER, Adem, "Avrasya Kavramı ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, Cilt: II, İstanbul, s. 65 – 88.

ROUX, Jean-Poul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2006.

SİNOR, Denis (ed.), *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları: M.Ö. III-M.S. X. asır*, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengrinin Çocukları*, Bilge Yayınevi, İstanbul 2013.

URGENCE, Onon, *The Secret History of the Mongols, The Life and Times of Chinggis Khan*, Curzon Press, İngiltere 2001.

ÜREN, Umut, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2018.

ÜSTÜN, Abdullah, *Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar – Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

